

ЛИСТУВАННЯ ОЛЕКСАНДРА МУРАШКА З ОРГАНІЗАТОРАМИ ВЕНЕЦІЙСЬКОЇ БІЄНАЛЕ: ДО ПИТАННЯ УЧАСТІ КИЇВСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ВИСТАВКОВОМУ ЖИТТІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті публікується листування класика українського живопису Олександра Мурашка з організаторами Венеційської бієнале. Автори не лише вводять нові джерела до наукового обігу, але й детально коментують цей епістолярний діалог. Листи, написані Мурашком, зберігаються в історичному архіві Венеційської бієнале, а листи до Мурашка входять до колекції Національного художнього музею України.

Ключові слова: Венеційська бієнале, Київ, Олександр Мурашко, виставкове життя, образотворче мистецтво.

1909 рік видався дуже плідним у житті й творчості Олександра Мурашка: 33-річний живописець дебютував на європейському вернісажі у Мюнхені, прийняв пропозицію галереї Шульте провести персональні виставки в Кельні, Дюссельдорфі та Берліні, розпочав викладацьку практику у Київському художньому училищі, одружився з донькою київського нотаріуса Маргаритою Крюгер. Наприкінці року сталася ще одна важлива подія: митця запросили до участі у IX Міжнародній художній виставці міста Венеції, або Венеційській бієнале, що й дотепер є однією з найбільш статусних і резонансних мистецьких імпрез.

Біографи Мурашка завжди приділяли особливу увагу цьому епізодові його життя, головним чином через те, що можливість побачити вихідців з України на заходах такого рівня з'являлася досить рідко. Однак тут ідеться не лише про формальну участь, а про серйозний успіх, який чекав на киянина у Венеції. Інтерес науковців посилювала також наявність джерел, що містили подробиці тієї події, а саме шести франкомовних листів і телеграм, котрі надходили майстрові з Італії з грудня 1909 до листопада 1910 року, і копії одного з листів самого Мурашка¹. Ця невелика частина епістолярію художника наочно демонструє «фактичну вкоріненість митця у світовий художній процес»².

Готуючи публікацію, ми звернулися до архіву Венеційської бієнале (Archivio Storico delle Arti Contemporanee, La Biennale di Venezia (ASAC)), де могли зберігатися пов'язані з темою нашого дослідження матеріали. Насамперед нас цікавили автографи Мурашка, що являли собою другу частину «венеційського» листування. Невдовзі з архіву надійшла відповідь: там справді знайшлося п'ять листів українського митця³. Ознайомившись з їх скан-копіями, ми переконалися у тому, що разом з київськими документами вони складають діалог майже 110-річної давнини. Поєднавши всі 12 текстів, нам вдалося, по-перше, реконструювати письмове спілкування організаторів виставки з Мурашком, а по-друге, отримати ще один кореспонденційний блок художника – вже другий з відомих дослідникам на сьогоднішній день⁴.

Уважно вивчаючи цей документальний масив, ми дійшли висновку, що йому бракує мінімум двох елементів – телеграми та листа, про які Мурашко згадує у посланні від 14/27 вересня 1910 року. На жаль, у венеційському архіві їх з невідомої причини не було, однак там могла зберігатися якась інша інформація, про яку ми навіть не здогадувалися. Відтак, ми доклали чималих зусиль, аби у жовтні 2018 року потрапити до Міста Святого Марка з єдиною метою – знайти слід українського митця на IX бієнале.

Зробімо невеликий екскурс у 1909 рік, з якого й розпочалася «венеційська історія» О. Мурашка. У червні 1909-го його твори демонструвалися на Міжнародній мистецькій виставці у Мюнхені, де картина «Карусель» здобула золоту медаль другого класу⁵. Завдяки цій нагороді художника помітили організатори Венеційської бієнале, які того року, маючи обмаль часу,

відбирали експонентів з Російської імперії саме за списками медалістів інших міжнародних виставок. Узагалі-то черговий захід мав відбутися 1911 року, але через масштабну виставку в Римі на честь 50-річчя об'єднання Італії, заплановану на той же період, відкриття IX бієнале перенесли на 22 квітня 1910-го⁶.

Її учасниками стали сотні митців з різних країн, і серед них такі видатні художники, як П'єр-Огюст Ренуар, Франц фон Штук, Густав Клімт, Ігнасіо Сулоага, Едвард Мунк, Йозеф Ісраелс. У рамках виставки було влаштовано також ретроспективу Гюстава Курбе. Росію разом з Мурашком представляли Сергій Виноградов, Гавриїл Горелов, Станіслав Жуковський та Степан Колесников. Загалом вони показали у Венеції вісім творів, сім з яких пропонувалося на продаж.

Український митець відправив на бієнале картини «Неділя» та «На терасі»⁷, створені 1909 року. Обидві до Києва не повернулися, оскільки були куплені під час виставки. Цікаво, що з трьох робіт, придбаних у представників Російської імперії⁸, дві належали пензлю Мурашка.

Про те, як виглядала картина «Неділя», ми знаємо завдяки чорно-білій репродукції, яка неодноразово відтворювалася у публікаціях, присвячених творчості Мурашка. Є така фоторепродукція і в архівній колекції музею «Духовні скарби України».

На полотні зображено дві жіночі постаті на тлі осіннього пейзажу. Судячи з напису, зробленого 1957 року Миколою Праховим на звороті картонного паспарту, на яке наклеєна світлина, жінку похилого віку художник писав з Софії Григорівни Філіпсон, близької подруги Прахових, котра доводилася рідною сестрою княгині Наталії Григорівни Яшвіль (у дівоцтві Філіпсон), власниці маєтку на хуторі Княгинине в чотирьох верстах від села Сунки (тоді – Черкаський повіт Київської губернії, нині Смілянський район Черкаської обл.). Свого часу сестри перетворили хутір на справжній мистецький осередок, організувавши там артіль народних промислів. Для відпочинку та роботи до Княгининого приїжджали Я. Станіславський, М. Нестеров, який саме там написав 1905 року портрет Наталії Яшвіль; бував у сестер і М. Прахов, котрий створив у Сунках серію робіт «Тясминські далі». Влітку 1911 та 1912 років гостями княгині було й подружжя Мурашків.

За свідченням того-таки М. Прахова, для постаті молоді дівчини художникові позувала Тетяна Миколаївна (Прахов помилково називає її Володимирівною) Яшвіль (у заміжжі Родзянко; 1892–1933), донька Наталії Григорівни, а саму картину створено безпосередньо у Княгининому.

На сьогоднішній день запис М. Прахова – єдине відоме джерело, де зображених ідентифіковано та йдеться про перебування Мурашка 1909 року у маєтку княгині Яшвіль. Звісно, інформація потребує додаткового підтвердження, особливо з огляду на те, що жоден з дослідників творчості митця не дублював наведених свідчень, хоча Мурашко справді добре знав родину Яшвіль – Філіпсон і навіть писав портрети всіх трьох її представниць.

Серед збережених знімків київського фотохудожника Миколи Петрова є декілька портретів Софії Філіпсон, зроблених у 1909 та 1910 роках. Порівнюючи їх із зображенням на картині «Неділя», ми знайшли певні риси зовнішньої схожості, однак ще більше, на наш погляд, портретована нагадує саму княгиню Яшвіль. Що ж до постаті молоді дівчини, то вона справді написана з доньки Наталії Григорівни – Тетяни Яшвіль, чиє обличчя знайоме за чудовим портретом Нестерова з колекції Київської картинної галереї.

Подальша доля «Неділі» залишається нез'ясованою. У переліку своїх творів О. Мурашко зазначав, що картина (фігурує під назвою «Воскресный день») потрапила до Нью-Йорка (до речі, назва міста написана поверх закресленого «Сан-Франциско»)». У списках Маргарити Мурашко, складених уже по смерті митця, знаходимо ту саму інформацію, яку потім, не маючи можливості перевірити її достовірність, десятиліттями повторювали науковці¹⁰. Втім, у каталозі картин О. Мурашка, виданому 1980 року, автор-упорядник Лариса Членова вказує, що робота зберігається у приватній колекції в Свердловську (нині Єкатеринбург)¹¹, хоча насправді там знаходилася картина «Неділя» з трьома дівочими фігурами¹². Тут варто звернути увагу на існування двох полотен зі схожою чи навіть однаковою назвою – 1909-го та 1911 років, тому є велика ймовірність, що у каталозі 1980 року допущено друкарську помилку – переплутано підписи до двох різних робіт. Водночас Наталія Асєєва у ґрунтовному дослідженні, що вийшло 1989 року, писала, що на той момент «Неділя» 1909 року зберігалася у приватному зібранні у Санкт-Петербурзі¹³. Оскільки «Неділю», створену двома роками пізніше, було виявлено у 2017-му в одній з російських приватних колекцій, ми припускаємо, що вже удруге виникла плутанина довкола двох робіт.

Важливим джерелом у відтворенні долі «Неділі» виявився лист, відправлений Мурашкови організаторами виставки 21 вересня 1910 року. На його дублікат ми натрапили у Венеції, переглядаючи фонд вихідної документації архіву Бієнале¹⁴. На жаль, через фізичне пошкодження

папера декілька слів так і не вдалося прочитати, зате ми знайшли там прізвище покупця «Неділі» – Альберта Франкфуртера (Albert Frankfurter) (1868–1952). У книзі продажів творів мистецтва, що експонувалися на виставках 1907, 1909 та 1910 років, вказано, що він обіймав посаду генерального директора компанії «Lloyd Austriaco» («Österreichischer Lloyd»)¹⁵, штаб-квартира якої розташовувалася у Триєсті. Компанія була одним зі світових лідерів у галузі пасажирських перевезень¹⁶, і серед стратегічних пунктів призначення її кораблів значився Нью-Йорк, однак жодного підтвердження, що це було місце проживання чи служби Франкфуртера, ми у названих джерелах не знайшли.

У документально-архівному фонді Національного художнього музею України (ДАФ НХМУ) наявні всі листи, надіслані Мурашкові з Венеції, крім цього, хоча до адресата він вочевидь дійшов. Принаймні у відповіді митця від 14/27 вересня згадується квитанція, про яку йому повідомляли організатори виставки і яку просили відправити до Венеції, щойно він отримає гроші. Дивує тільки, що ні сам Мурашко, ні згодом його дружина не називали прізвище колекціонера, який став власником «Неділі». Не ясно також, звідки взялася інформація про Нью-Йорк? Можливо, було якесь додаткове джерело, що й досі лишається невідомим?

Як бачимо, навіть з новознайденими документами повний провенанс «Неділі» (1909) та її нинішнє місцезнаходження потребують уточнень.

Щодо другої експонованої картини – «На терасі» (портрет Маргарити Мурашко), то її історія не менш загадкова. У рукописах самого Мурашка місцезнаходженням роботи, створеної у липні 1909 року після повернення до Києва з весільної подорожі¹⁷, названо палацовий музей у Бухаресті¹⁸, у записах його вдови – королівська галерея Бухареста¹⁹. Однак листи з Венеції вказують на те, що твір потрапив до приватної колекції Іона (Жана) Лазера Каліндеру (Ion Lazăr Kalinderu) (1840–1913) – члена, а з 1904 року президента Румунської Академії, радника та друга першого короля Румунії Кароля I (1839–1914). До речі, Л. Членова, спираючись саме на листи з архіву НХМУ, писала про перебування картини «На терасі» в галереї румунського колекціонера²⁰.

Художнє зібрання Каліндеру включало твори декоративно-прикладного мистецтва, скульптуру, а також живопис і графіку румунських, фламандських, французьких, німецьких, італійських та іспанських майстрів. Невдовзі по смерті колекціонера на базі його спадку був утворений перший у Румунії приватний музей, що мав 23 зали і розміщувався у будинку Каліндеру в центрі Бухареста²¹. У 1934 році журнал «Voabe de grâu» опублікував велику статтю, присвячену цьому музеєві, де серед митців, чиї роботи представлені в експозиції, згадувався і Мурашко²². У серпні 1944 року внаслідок німецького бомбардування музейну будівлю було частково зруйновано, що спричинило загибель деяких творів, а згодом і закриття самого музею. Вцілілі експонати було передано до нинішнього Національного музею мистецтв Румунії (Muzeul Național de Artă al României)²³. У 2015 році ми зверталися до цієї установи з запитом щодо картини українського художника, але дістали відповідь, що жодного твору О. Мурашка у колекції немає. Таким чином, дізнатися про долю роботи «На терасі» після 1934 року нам поки не вдалося.

Опрацьовуючи документи з Венеційського архіву, ми не могли не звернути увагу на те, що почерк, яким написано листи Мурашка, належить не йому, а іншій людині. Співставлення новознайдених послань з тогочасними та пізнішими рукописами Маргарити Мурашко дають підстави твердити, що з організаторами виставки від імені художника листувалася його дружина. Попри те, що митець два роки жив у Парижі, французькою мовою він володів погано, тому у листах обмежувався винятково підписом, і то не завжди. Що ж до почерків київської частини листів, то вони різні і належать щонайменше трьом людям: генеральному секретареві Бієнале Антоніо Фраделетто (Antonio Fradeletto) та двом його заступникам.

Завдяки тому, що кожне письмове надходження отримувало у канцелярії Бієнале реєстраційний штамп із датою прибуття, вдалося зрозуміти, як довго йшла кореспонденція з Києва до Венеції, а також уточнити, яким з двох календарів – юліанським чи григоріанським – послуговувався Мурашко у випадку, коли фіксував одну дату. Звісно, частина епістолярію з ДАФ НХМУ подвійних дат не містила, та їй притаманні свої особливості. По-перше, усі листи написано на цупкому гербовому папері із зображенням символу покровителя Венеції, святого євангеліста Марка, а саме крилатого золотого лева, що тримає відкриту книгу з написом: «PAX TIBI MARCE EVANGELISTA MEUS» («Мир тобі, Марку, Мій євангелісте»). По-друге, на всіх них є водяний знак (на одному – у формі дельфіна). По-третє, листи мають залишки клею по лівому краю, тобто колись вони складали єдину підшивку, створену, найімовірніше, вдовою художника. Коли й навіщо було порушено цілісність цієї підшивки, визначити важко, але саме у такому вигляді вона потрапила до музею 1961 року.

Отже, публікований нині кореспонденційний блок є цілісним матеріалом, що поєднує джерела з архівів двох країн – України та Італії. Звісно, офіційне листування менш емоційне, ніж приватне, та попри «епістолярні реверанси» (вислів О. Сидора-Гібелінди), котрими рясніють послання, їх інформативність важко переоцінити. Вони дають можливість хоча б почасти простежити провенанс картин «На терасі» та «Неділя», дізнатися про дати й ціни продажів, прізвища та посади покупців тощо.

Усі листи подаються у перекладі без купюр зі збереженням стилю викладу. Підкреслені слова та цифри друкуються напівжирним шрифтом. У квадратних дужках наведено дати та написи на штампах, розкриті скорочення та пропущені слова. Текст, що ми не змогли розпізнати, позначений скороченням «нрзб». Усі службові позначки, зроблені пізніше, не відтворювалися.

Венеція, 1 грудня
1909

Шановний Пане і Майстре,

Ви, безсумнівно, знаєте про надзвичайну важливість Міжнародної виставки образотворчих мистецтв міста Венеції як з художньої точки зору, так і з точки зору продажу.

Ми маємо честь і приємність запросити Вас на наступну виставку, що проходить з 22 квітня до 31 жовтня 1910 року.

Доставлено роботи буде нашим коштом.

На Вас чекає найтепліший прийом. Тому ми віримо, що Ви приймете наше запрошення.

Воно надходить до Вас з Венеції, тобто з самого Міста мистецтва.

У сподіванні на коротку відповідь прошу Вас, дорогий Пане і Майстре, прийняти наші найвищі та найсердечніші почуття.

За президента Виставки²⁴
Професор А[нтоніо] Фраделетто²⁵

Київ, Мала Житомирська 14
1/14 грудня²⁶ 1909

Пане,

Я щиро втішаюся змістом Вашого чарівного листа, а також Вашим люб'язним запрошенням взяти участь у Міжнародній виставці міста Венеції. Смію сподіватися, що представлю себе творами, гідними такої принадної пропозиції.

Прийміть, Пане, вираження моєї високої поваги.

О. Мурашко

Професору Антоніо Фраделетто
Генеральному секретареві Міжнародної виставки міста Венеції 1910
[штамп IX Esposizione Internazionale D'Arte Della Città Di Venezia, 18 грудня 1909]

Київ, 7 лютого²⁷ 1910

Пане,

Звертаюся до Вас, аби просити зробити ласку якнайшвидше повідомити мені про **останній** термін відправлення картин на Міжнародну виставку міста Венеції, на яку я маю честь бути запрошеним Вашим люб'язним листом від 1 грудня 1909.

Прийміть, Пане, вираження моєї високої поваги.

О. Мурашко

Київ, Мала Житомирська 14.
[штамп IX Esposizione Internazionale D'Arte Della Città Di Venezia, 11 лютого 1910]

Венеція, 11 лютого 1910

Пане,

Я мав честь отримати Вашого листа від 7-го числа цього місяця і поспішаю повідомити, що картини, які Ви відправите на IX Виставку образотворчих мистецтв міста Венеції, мають надійти до Палацу виставки²⁸ **не пізніше 1-го квітня. Ми не надамо жодних відстрочок.**

Прийміть, Пане, вираження моєї найвищої поваги.

[штамп] за Генерального секретаря
Професор Вітторіо [нрзб]

Київ, Мала Житомирська 14
10/23 лютого 1910

Пане,

Звертаюся до Вас із проханням зробити мені надзвичайну ласку, надіславши необхідні документи для показу картин на Міжнародній виставці міста Венеції 1910.

Прийміть, Пане, вираження моєї високої поваги.

О. Мурашко

[штамп IX Esposizione Internazionale D'Arte Della Città Di Venezia, 26 лютого 1910]

[штамп] Рекомендований
Венеція, 24 лютого 1910

Шановний Пане і Майстре,

Поспішаю сповістити Вас, що сьогодні я написав нашим кореспондентам у Києві, панам з Russische Transport & Versich. Gesell., доручивши відвідати Вас, аби надати Вам описи творів²⁹, які Ви надішлете на нашу IX Виставку, та щоб домовитися з Вами про перевезення вантажу.

Прийміть, шановний Пане та Майстре, мої найщиріші вітання.

Відданий Вам **Джуліо Фраделетто**
віце-генеральний секретар³⁰

Панові Олександрю Мурашку
Мала Житомирська, № 14
Київ

Київ, 7/20 березня 1910

Пане,

Ваш агент у Києві показав мені вчора телеграму експедитора Рехштайнера³¹ з Венеції, де він запитує інформацію про надсилання моїх картин. Я щойно написав панові Рехштайнеру, що мої картини (дві картини у ящику № 4118) відправлені з Берліна 8 березня через контору Бартца³². Оскільки я знаю з вашого люб'язного листа від 1 грудня, що Виставка бере на себе транспортні витрати, я відправив ящик з оплатою безпосередньо на Міжнародну виставку міста Венеції.

Прошу Вас, Пане, отримати ящик у будь-якому разі, і якщо це вимагатиме витрат, на які Ви не розраховували, будь ласка, повідомте мені про це.

Прийміть, Пане, запевнення у моїх найвищих почуттях.

О. Мурашко

[штамп IX Esposizione Internazionale D'Arte Della Città Di Venezia, 24 березня 1910]

Венеція, 8 вересня 1910

Шановний Пане,

Ми квапимося повідомити Вам, що Його превосходительство Жан Каліндеру, член Румунської Академії, адміністратор майна корони Його Величності короля Румунії, хоче придбати Вашу картину **«На терасі»**, що знаходиться на нашій виставці. Він зробив пропозицію 800 (вісімсот) лір³³, яку ми передаємо на ваш розсуд, зазначивши, що це дуже важливе придбання для зібрання любителя та для багатой колекції творів мистецтва, якою він володіє.

Ми доклали всіх зусиль, щоб отримати кращу пропозицію, але нам не вдалося досягти успіху.

Якщо Ви вважаєте, що можете прийняти вищезгадану пропозицію, надішліть нам своє схвалення телеграмою. Нам було б надзвичайно приємно мати можливість продати Вашу роботу цій поважній особі, й у надії дістати позитивну відповідь ми заздалегідь дуже дякуємо Вам і висловлюємо Вам почуття нашої відданості.

[штамп] за Генерального секретаря
Професор Вітторіо [нрзб]

P. S. Для телеграми достатньо: Фраделетто Венеція – приймаю.

Пану Олександрю Мурашку
Мала Житомирська, 14
Київ (Росія)

ТЕЛЕГРАМА
Олександрю Мурашку
Мала Житомирська, 14
Київ

Венеція

[олівцем] 4/17 [вересня] 1910

Прохання телеграфувати згоду на три тисячі лір за «Неділю»³⁴ = Фраделетто

Венеція, 19 вересня 1910

Шановний Пане,

Мені дуже приємно підтвердити продаж Вашої картини «Неділя» за ціною 3 000 (три тисячі) лір³⁵.

Що ж до іншої картини, **«На терасі»**, стосовно якої Ви телеграфували³⁶, що готові віддати її за суму 100[0] (тисяча) лір, я доклав усіх зусиль, щоб переконати покупця прийняти Вашу пропозицію, і мені вдалося лише підняти його пропозицію від восьмисот до дев'ятисот лір.

Я прийняв пропозицію 900 лір, інакше угоду було би втрачено. Враховуючи те, що Ви вже продали одну роботу за вигідною ціною, я сподіваюсь, що Ви пристанете на мою пропозицію і надасте мені якомога швидше Ваше схвалення.

З нетерпінням чекаю відповіді й висловлюю Вам заздалегідь щирю подяку і мої почуття щирої відданості.

[штамп] виконуючий обов'язки Генерального секретаря
Джуліо Фраделетто

Пану
Олександрю Мурашку
Мала Житомирська, 14
Київ

Венеція, 21 вересня 1910
Пану Олександрі Мурашку
Мала Житомирська, 14
Київ (Росія)

Пане,

Мені приємно підтвердити мого листа від 19 вересня і переслати Вам чек n°012982 дисконтного банку Санкт-Петербурга [нрзб] Києва на суму 990,55 крб., що відповідає у лірах [нрзб] і являє собою оплату вашої картини «Неділя», купленої паном Альбертом Франкфуртером за суму 3 000 лір. З цієї суми я зняв 300 лір міського збору, 7,86 за поштове відправлення.

Попрошу Вас повернути прикладену квитанцію поштою, підписавши її на печатках.

Прийміть, Пане, мої вітання.

Виконуючий обов'язки Генерального секретаря
Джуліо Фраделетто

Київ, 14/27 вересня 1910

Дорогий Пане,

Поспішаю повернути Вам із вдячністю квитанцію та сповістити Вас, що отримав також листа, у якому Ви повідомляєте про продаж моєї картини «На терасі» за 900 лір; мені залишається погодитися. Треба сказати, що я чекав телеграфну відповідь на мою телеграму (оплачену відповідь), у якій я давав згоду на тисячу лір. Але, зрештою, повторюю Вам, дорогий Пане, що я із задоволенням погоджуюся на цей продаж, дізнавшись, що моя робота потрапляє до рук відомого любителя та колекціонера.

Ще раз, Пане, я хотів би нагадати Вам про моє дуже велике прохання сфотографувати мої дві роботи. Я сподіваюсь, що Ви отримали мого листа, який містить подробиці цієї справи³⁷.

Прийміть, Пане, запевнення у моїх найвищих почуттях.

О. Мурашко

[штамп IX Esposizione Internazionale D'Arte Della Città Di Venezia, 2 жовтня 1910]

[штамп] Рекомендований
Венеція, 8 листопада 1910

Шановний пане Мурашко,

Мені приємно вручити Вам чек n°014260³⁸ на 292,15 (двісті дев'яносто два кома п'ятнадцять 15/100) карбованця, що відповідають сумі у **792** ліри і являють собою вартість вашої картини «**На терасі**», придбаної Його превосходительством Ж. Каліндеру за суму 900 франків (дев'ятсот франків)³⁹, з якої необхідно вилучити 90 франків на міський відсоток і 18 франків на фотографії двох ваших картин⁴⁰.

Ви знайдете також остаточний рахунок з урахуванням ваших фотографічних репродукцій та регулярну квитанцію (№ 132) платежу за вашу картину, яку я прошу Вас повернути мені поштою, підписавши її на печатках.

Прийміть, пане Мурашко, мої повагу та вітання.

[перевернутий штамп] виконуючий обов'язки Генерального секретаря
Джуліо Фраделетто

Пану Олександрі Мурашку
Київ

¹ Документально-архівний фонд Національного художнього музею України (далі – ДАФ НХМУ). – Ф. 12 (Архів Олександра Мурашка). – Од. зб. 16, 54, 63, 65, 67–69, 73 (а).

² Сидор-Гібелінда О. Українці на Венеційській бієнале: сто років присутності. – К., 2008. – С. 84.

³ ASAC, Fondo Storico (FS), Scatole Nere Padiglioni, busta URSS 18, fascicolo: «IX Esposizione 1910 – Russia»: Lettere di A. Muraschko all'Esposizione, Kiev.

⁴ Перший блок складає нещодавно опубліковане листування між О. Мурашком та О. Праховою, розділене

між приватною та державною колекціями. Див: Добріян Д. Листування Олександра Мурашка як джерело вивчення його особистості // *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Вип. 53. – 2017. – С. 67–76; Добріян Д. «Я знаю, що Ви почувствуете и не осудите...». Листування Олександра Мурашка з Оленою Праховою (грудень 1905 – червень 1906) // *Антиквар*. – 2018. – № 5–6 (108). – С. 64–73.

⁵ *Offizieller Katalog der X Internationalen Kunstausstellung im kgl. Glaspalast zu München*. – München: Verlag des Zentralkomitees der X. Internationalen Kunstausstellung, 1909. – S. XXII; ДАФ НХМУ. – Ф. 12. – Од. зб. 5–6.

⁶ Бертеле М. 9-я биеннале // *Русские художники на Венецианской Биеннале 1895–2013 / под ред. Н. Мо-лока*. – М., 2013. – С. 174.

⁷ *IX Esposizione Internazionale d'Arte della città di Venezia. Catalogo illustrato*. – Venezia: Premiate Officine Grafiche C. Ferrari, 1910. – Terza edizione. – P. 94.

⁸ Бертеле М. Цит. праця. – С. 174.

⁹ ДАФ НХМУ. – Ф. 12. – Од. зб. 108. – Арк. 1.

¹⁰ Шпаков А. Олександр Мурашко: Нарис про життя і творчість. – К., 1959. – С. 20.

¹¹ Олександр Мурашко: Альбом / автор-упорядник Л. Членова. – К., 1980. – С. 22, 25, 29.

¹² Архів фондової документації Національного художнього музею України (далі – АФД НХМУ). – Оп. 1. – Од. зб. 1008. – Спр. 15/334. – Арк. 145, 218.

¹³ Асеева Н. Украинское искусство и европейские художественные центры (конец XIX – начало XX в.). – К., 1989. – С. 143.

¹⁴ ASAC, FS, serie «Copialettere».

¹⁵ ASAC, FS, Scatole Nere 8, fascicolo: «Ufficio vendite. Registri», f. 114.

¹⁶ Cohen-Solal A. *Leo & His circle. The life of Leo Castelli*. – New York: Alfred A. Knopf, 2010. – P. 76.

¹⁷ Михайлів Ю. Майстер фарби й кольориту // *Життя й революція*. – 1929. – № 10. – С. 147.

¹⁸ ДАФ НХМУ. – Ф. 12. – Од. зб. 108. – Арк. 1.

¹⁹ Там само. – Од. зб. 107. – Арк. 1.

²⁰ Членова Л. Олександр Мурашко. Сторінки життя і творчості. – Хмельницький, К., 2005. – С. 136.

²¹ Velescu O. *Ion Kalinderu: documente și mărturii privitoare la familie, han, Biserică, casă, colecție și muzeu*. – București: Editura Oscar Print, 2014. – P. 138.

²² Coliu E. *Muzeul Ioan Kalinderu // Boabe de grâu: revistă de cultură*. – 1934. – № 8. – P. 480.

²³ Velescu O. – Оп. cit. – P. 133.

²⁴ Грімани Філіппо (Grimani Filippo) (1850–1921) – італійський політик, мер Венеції у 1895–1919 роках, президент Венеційської бієнале.

²⁵ Фраделетто Антоніо (Fradeletto Antonio) (1858–1930) – депутат італійського парламенту, професор, один із засновників Венеційської бієнале та її генеральний секретар у 1894–1914 роках.

²⁶ Дві дати вказано через те, що до 1918 року у Російській імперії діяв юліанський календар, а в Італії – григоріанський. Різниця складала у XX столітті 13 днів, саме тому чотири з п'яти листів Мурашка містять обидві дати, а листи, надіслані з Венеції, лише одну. Це важливо, бо лист, надходячи до Києва, автоматично ставав на 13 днів «молодшим», а у Венеції навпаки. Саме різницею у часі пояснюється дивна ситуація: 18 вересня 1910 року Михайло Нестеров писав Мурашку з Москви: «Передала мне С[офья] Г[ригорьевна] [Филипсон] о новом заграничном успехе, о продаже в Венеции обеих картин, чему я душевно порадовался» (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 25, арк. 1.). Звісно, С. Філіпсон не могла знати про купівлю картини «На терасі» раніше від самого Мурашка, якому організатори підтвердили факт продажу тільки 19 вересня. Та коли враховувати, що у Росії це було 6 вересня, залишалось майже два тижні, аби новина про успіх Мурашка на Бієнале дійшла через Київ до Москви.

²⁷ Дату вказано за григоріанським календарем.

²⁸ Оскільки у 1910 році Російська імперія ще не мала власного національного павільйону (його буде зведено на кошти мецената та колекціонера Богдана Ханенка 1914 року), твори О. Мурашка експонувалися в інтернаціональній залі № 21.

²⁹ Можливо, йдеться про дані для виставкового каталогу, які Мурашко мав перевірити.

³⁰ Невстановлена особа, найімовірніше родич Антоніо Фраделетто.

³¹ Йдеться про транспортну компанію Fischer & Rechsteiner. У фонді Мурашка є записка з назвою цієї фірми, заснованої 1882 року (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 79 (б)).

³² Перш ніж потрапити на Венеційську бієнале, картини О. Мурашка «Неділя» та «На терасі»

демонструвалися у Німеччині на персональній виставці митця. Провести її запропонувала галерея, заснована в середині XIX століття Едуардом Шульте (Eduard Schulte) (1817–1890), а на той час очолювана його синами Германом Шульте (Hermann Schulte) (1850–1940) та Едуардом Шульте-молодшим (Eduard Schulte jr.) (1856–1936). Експозиція налічувала 25 картин (Михайлів Ю. Майстер фарби й кольориту // Життя й революція. – 1929. – № 10. – С. 146.). Після Кельна та Дюссельдорфа твори були показані у Берліні (саме у цих містах галерея мала свої філії), але дві картини на прохання Мурашка були вилучені з експозиції та відправлені 8 березня (за григоріанським календарем) до Венеції німецькою транспортною компанією Bartz & Co (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 58, 64, 73 (б)).

³³ Ліра – грошова одиниця Італії, що перебувала в обігу у 1861–2002 роках. У той час за 1 російський карбованець давали приблизно 2,71 ліри.

³⁴ У телеграмі назва роботи зазначена французькою: «Après midi de dimanche». Мова каталогу виставки та всієї внутрішньої документації була італійською, тож там твір фігурує під назвою «Pomeriggio domenicale». Обидва варіанти перекладаються як «Неділя по обіді». Водночас М. Прахов твердив, що авторська назва картини – «Тихий смуток» («Тихая грусть»), у деяких статтях вона згадується як «Тихе горе».

³⁵ У перерахунку на тогочасну валюту Російської імперії це складало значно більше від 1 000 карбованців. Але з урахуванням міського податку, що становив 10% (це прописувалося у регламенті), художник отримав 990,55 карбованця – велетенську за тодішніми мірками суму. Ціни продажу коливалися від п'яти (за зразки фабричної продукції) до декількох тисяч лір, однак чи не найбільш резонансною угодою 1910 року став продаж картини Йозефа Ізраелса «Селянська родина» за 150 000 лір (S. T. Художественные вести с Запада. Италия // Аполлон. – 1910. – № 12. – С. 41).

³⁶ Телеграму, про яку йдеться, в ASAC знайти не вдалося.

³⁷ Лист, про який йдеться, в ASAC знайти не вдалося.

³⁸ Цей рахунок, датований 20 жовтня 1910 року, зберігся у ДАФ НХМУ. – Ф. 12. – Од. зб. 79 (а).

³⁹ Румунський колекціонер міг розрахуватися франками, бо франк і ліра у той час мали однаковий курс.

⁴⁰ Уже згадувана репродукція містить два штампи – внизу на лицьовому боці та на звороті. Вони свідчать, що роботу було знято венеційським фотографом Томазо Філіппі (Tomaso Filippi; 1852–1948) вочевидь у період венеційської виставки 1910 року.

В статтє публикуєтєя переписка классика украинской живописи Александра Мурашко с организаторами Венецианской биеннале. Авторы не только вводят новые источники в научный обиход, но и подробно комментируют этот эпистолярный диалог. Письма, написанные Мурашко, хранятся в историческом архиве Венецианской биеннале, а письма к Мурашко входят в коллекцию Национального художественного музея Украины.

Ключевые слова: Венецианская биеннале, Киев, Александр Мурашко, выставочная жизнь, изобразительное искусство.

This paper looks at correspondence of Olexander Murashko, a classic of Ukrainian painting, and organizers of the Venice Biennale. We not only introduce new sources to the scientific use, but also comment the epistolary dialogue. Letters written by Murashko are conserved in the Historical Archive of the Venice Biennale, while letters to Murashko are a part of the National Art Museum of Ukraine collection.

Keywords: Venice Biennale, Kyiv, Olexander Murashko, exhibition life, visual arts.